

УДК 811.111[36+37+42] : 82-31 : 111-4 (091)

ББК 81:811.11

ЛІНГВОКОГНІТИВНА КОНФІГУРАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО КЛАСИЧНОГО ФЕНТЕЗІ

НІКОНОВА В.Г.

Київський національний лінгвістичний університет,

ЧЕТОВА Н.Й.

Національний університет "Львівська політехніка"

У статті описано процедури реконструкції глибинних смислів англomовного класичного фентезі шляхом аналізу лінгвальних, прагматичних і когнітивних особливостей реалізації уявного у творах Дж.Р.Р. Толкіна.

Найвищим рівнем абстракції уявного у творах Дж.Р.Р. Толкіна виступає концептуальний простір уявне, утворений художніми концептами уявного – ментальними конструктами, які відображають сприйняття Дж.Р.Р. Толкіном та його інтерпретацію уявного. Структуру художніх концептів уявного змодельовано у вертикальному (ієрархічні шари концепту – змістовий, інтенціональний, образно-асоціативний і смисловий) і горизонтальному (архітектоніка кожного шару: фрейм змістового шару, пелюсткова ієрархічна структура інтенціонального шару, набір концептуальних метафоричних схем образно-асоціативного шару, польова структура смислового шару) вимірах. Системна взаємодія шарів художніх концептів уявного утворює відповідні площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна, у якому відтворено світобачення та інтерпретація письменником уявного.

Ключові слова: фентезі, Дж.Р.Р. Толкін, поетико-когнітивний аналіз, фентезійна картина світу, художній концепт, концептуальний простір уявне, фрейм, інтенційний атрибут, концептуальна метафора, смислове поле.

This article focuses on revealing of the procedures of reconstruction of the dominant senses of English classical fantasy by means of analysis of linguistic, pragmatic and cognitive properties of realization of the imaginary in J.R.R. Tolkien's literary works.

The conceptual space of the imaginary is the highest level of abstract of the imaginary in J.R.R. Tolkien's literary works. It is composed of the literary concepts of the imaginary as mental formations reflecting J.R.R. Tolkien's perception and interpretation of the imaginary. The structure of the literary concepts of the imaginary is being reconstructed in vertical (hierarchical layers: substantial, intentional, figuratively associative and notional ones) and horizontal (architectonics of each layer: a framework of the substantial layer, a radar hierarchical chart of intentional attributes of the intentional layer, a set of conceptual metaphors of the figuratively associative layer, an associative-semantic field of the notional layer) dimensions. The systemic interrelation of the literary concepts' layers forms the corresponding areas which finally form the conceptual space of the imaginary in J.R.R. Tolkien's works presenting the author's understanding and interpretation of the imaginary.

Key words: fantasy, J.R.R. Tolkien, cognitive-poetic analysis, the picture of the world in fantasy, literary concept, conceptual space of the imaginary, frame, intent attribute, conceptual metaphor, associative-semantic field.

Сприйняття творів певного жанру починається з ознайомлення з піонером жанру та / або найяскравішим його представником. Зазвичай творчість письменника, який отримав усесвітнє визнання та з роками не втратив свого читача, стає класикою, що й трапилося з Дж.Р.Р. Толкіном. Синтез таких літературних напрямів, як реалізм, символізм, романтизм, модернізм, знайшов

своє відображення у творах Дж.Р.Р. Толкіна. Проте вітчизняне толкінознавство представлене лише спорадичними, хоча й вельми плідними в межах поставлених завдань, розвідками когнітивно-лінгвістичного напрямку (працями Д.М. Павкіна [8], О.С. Колесника [5] та ін.).

Тема дослідження є актуальною з огляду на зацікавленість сучасної когнітивної лінгвістики у вивченні ідіостилів письменників з урахуванням взаємозв'язку етнокультурного й індивідуально-авторського в тезаурусі митця слова й особливостей реалізації картини світу у художньому тексті. З розвитком вітчизняної концептології в її лінгвістичному і лінгвопоетологічному вимірах у працях М. Freeman [9; 10; 11], М. Turner [13; 14], О.П. Воробйової [2; 3], Л.І. Белехової [1], О.М. Кагановської [4], В.Г. Ніконової [6; 7] та ін. стає можливим розглядати твори Дж.Р.Р. Толкіна в єдності з їх творцем, а також визначати особливості взаємодії мовного та когнітивного аспектів. Аналіз індивідуально-авторської художньої системи сприяє глибшому пізнанню концептуальної картини світу, якою вона постає у творах Дж.Р.Р. Толкіна.

Метою наукової розвідки є розкриття концептуального змісту англomовного класичного фентезі шляхом комплексного аналізу лінгвальних, прагматичних і когнітивних особливостей творів Дж.Р.Р. Толкіна як поетико-когнітивної форми реалізації *уявного* і моделювання лінгвоконцептуального простору уявне.

Об'єктом дослідження є вербалізатори *уявного* та їхні семантико-когнітивні особливості, що проявляються у ході актуалізації художніх концептів *уявного* як складників концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна.

Предмет дослідження – складники концептуального простору уявне як аспекту фентезійної картини світу у творах Дж.Р.Р. Толкіна – художні концепти *уявного*, процедури їх реконструкції, способи їх моделювання і поєднання в концептуальному просторі уявне.

Матеріалом дослідження слугують твори Дж.Р.Р. Толкіна “The Hobbit” та “The Lord of the Rings”. Увесь корпус досліджуваного матеріалу становить 1606 сторінок, із яких вилучено 2045 текстових фрагментів – фентезійно маркованих контекстів, і проаналізовано 700 лексичних одиниць у 15170 випадках мовної реалізації *уявного*.

Огляд теоретичних джерел свідчить про різноманітність тлумачення поняття “уявне” різними авторами, проте на теренах філософії вже сформувалася певна традиція розуміння місця і специфіки *уявного* як нереального, створеного уявою, хоч уява здатна відтворювати і реально існуюче. Аналізуючи фрагмент мовної свідомості, що співвідноситься з ділянкою уяви, ми спираємося на концепцію З. Фрейда [12, с. 229], який загальну сферу вигаданого характеризує як “уявне”.

Особливості актуалізації *уявного* у творах Дж.Р.Р. Толкіна вимагають застосування поліпарадигмального підходу у дослідженні художнього тексту, який полягає у залученні комплексного поетико-когнітивного підходу, запропонованого В.Г. Ніконовою [6], у поєднанні з прагматичним аналізом із метою реконструкції художніх концептів *уявного*, які у своїй сукупності уможливають побудову концептуального простору уявне.

Сукупність мовних і ментальних структур художнього твору жанру фентезі, які є результатом складного процесу розуміння *уявного* Дж.Р.Р. Толкіном, реалізує фентезійну картину світу як модель поетико-когнітивної інтерпретації *уявного* у творах Дж.Р.Р. Толкіна (рис. 1). Шляхом вивчення історичних, естетичних і культурних передумов виникнення жанру фентезі (фонівий модуль), виявлення жанрової своєрідності творів Дж.Р.Р. Толкіна (жанровий модуль), розглянутих крізь призму його авторської уяви (індивідуально-авторський модуль), визначено специфіку розуміння письменником *уявного* як жанровотвірної ознаки фентезі. На основі аналізу текстової реалізації *уявного* (текстовий модуль) виокремлено фентезійно марковані контексти та їхні тематичні лінії, які втілюють підтеми цих контекстів. Дослідження мовних засобів репрезентації *уявного* (мовний модуль) – вербалізаторів *уявного* – надає чітку картину того, якими саме

лексичними одиницями Дж.Р.Р. Толкін експлікує у своїх творах поняття “уявне”. Шляхом аналізу семантики мовних засобів репрезентації *уявного* ідентифіковано тематичні слова як можливі мовні позначення художніх концептів *уявного* (концептуальний модуль). Аналіз семантично й асоціативно пов’язаних із тематичними словами елементів контексту розкриває їхні смислові реляти, що створюють підґрунтя для реконструкції концептуальних метафор у творах Дж.Р.Р. Толкіна. Розгляд вербалізації та інтерпретації Дж.Р.Р. Толкіном *уявного* у циклі про Середзем’я з позиції прагмалінгвістики (прагматичний модуль) надає змогу охарактеризувати інтенції письменника, його мотиви та цілі.

Рис. 1. Модель поетико-когнітивної інтерпретації *уявного* у творах Дж.Р.Р. Толкіна

Розглянуті етапи реалізації цієї моделі розкривають походження та функціонування *уявного* у циклі про Середзем’я.

У ході аналізу інвентарю вербалізаторів *уявного* зафіксовано лише повнозначні частини мови: дієслова, іменники, прикметники. Превалуючими показниками кожної із зазначених частининомовних груп є: серед іменників – загальні та власні назви ірреальних суб’єктів та об’єктів (наприклад, *hobbit, wizard, palantir, Middle-earth, wraithworld* та ін.); серед прикметників – оцінка зовнішнього вигляду об’єкту щодо його кольору, форми, величини (наприклад, *dark, giant, unknown, immortal, unseen* та ін.), а також онтологічних якостей; серед дієслів – такі, що виражають дію та стан (наприклад, *bewitch, practice evil arts, foretell, make smth. invisible, give up to the spell* та ін.).

При різній частининомовній приналежності засобів маркування *уявного* авторська перевага віддана субстантивним маркерам, які не припускають *уявне*, а констатують факти ірреальності. Допоміжними при формування *уявної* реальності є ад’єктиви як такі, що слугують арсеналом опису вигаданої дійсності.

Сукупність усіх лексичних одиниць різної частиномовної приналежності, пов'язаних між собою семантичною спільністю й асоціативними зв'язками, змодельовано у лексико-семантичне поле (ЛСП) “the imaginary / уявне” (рис. 2). За своєю структурно-семантичною організацією ЛСП “the imaginary / уявне” претендує на статус макрополя, оскільки інкорпорує три мікрополя – “magic / магія”, “mysticism / містика” та “chimera / химера”, кожне з яких більш конкретно розкриває певну грань *уявного*. Ядерними лексемами визначених мікрополів є їхні доміанти – *the magic, mysticism, chimera*, які становлять підґрунтя для ідентифікації художніх концептів *уявного*.

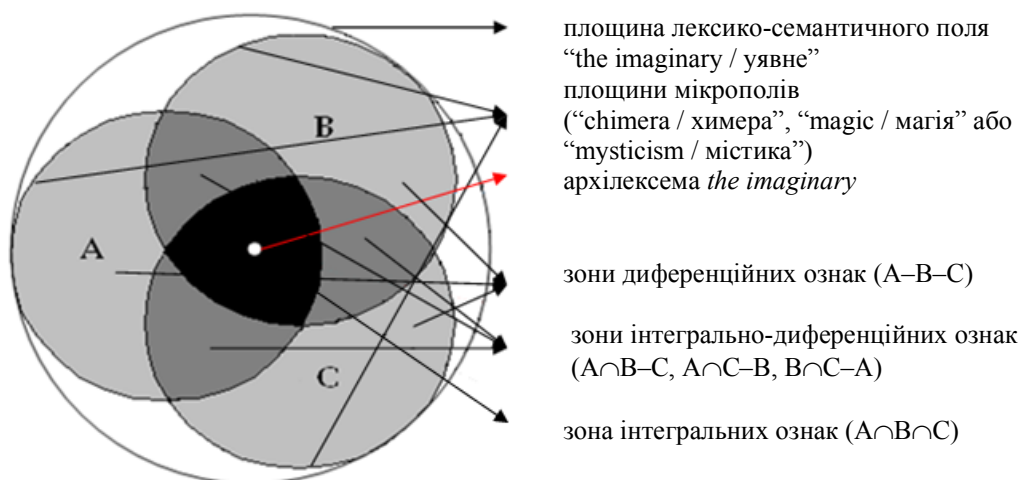

Рис. 2. Взаємодія мікрополів “magic”, “mysticism” та “chimera”

Шляхом змістової компресії фентезійно маркованих контекстів визначено тематичні лінії, у межах яких виявлено ключові елементи та тематичні слова як можливі потенційні найменування тематичних доміант. Тематичні доміанти стали підставою для найменування художніх концептів *уявного*, у результаті чого було ідентифіковано такі художні концепти *уявного*, як: МАГІЯ, МІСТИКА, УЯВНИЙ ПРОСТІР, УЯВНА ІСТОТА, УЯВНИЙ ЧАС І УЯВНИЙ ПРЕДМЕТ.

Художні концепти *уявного* – це багатовимірні ментальні утворення, які представлено чотирирівневими моделями, де взаємодіють змістовий, інтенціональний, образно-асоціативний і смисловий шари (рис. 3). Моделювання зазначених шарів зумовлено характером інформації та здійснено шляхом застосування концептуального, фреймового й *інтеннт*-аналізу, а також аналізу в термінах концептуальних метафор та асоціативно-смислових полів.

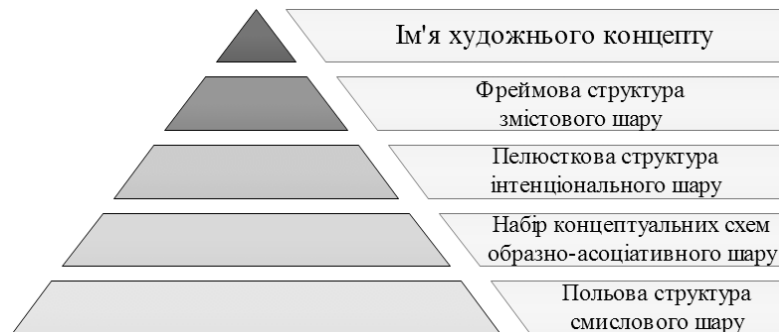

Рис. 3. Структура художнього концепту *уявного*

Системне поєднання структурних складників художніх концептів *уявного* – змістового, інтенціонального, образно-асоціативного і смислового шарів – формує відповідні площини макроконцептуального конструкту концептуального простору *уявне* у творах Дж.Р.Р. Толкіна (рис. 4).

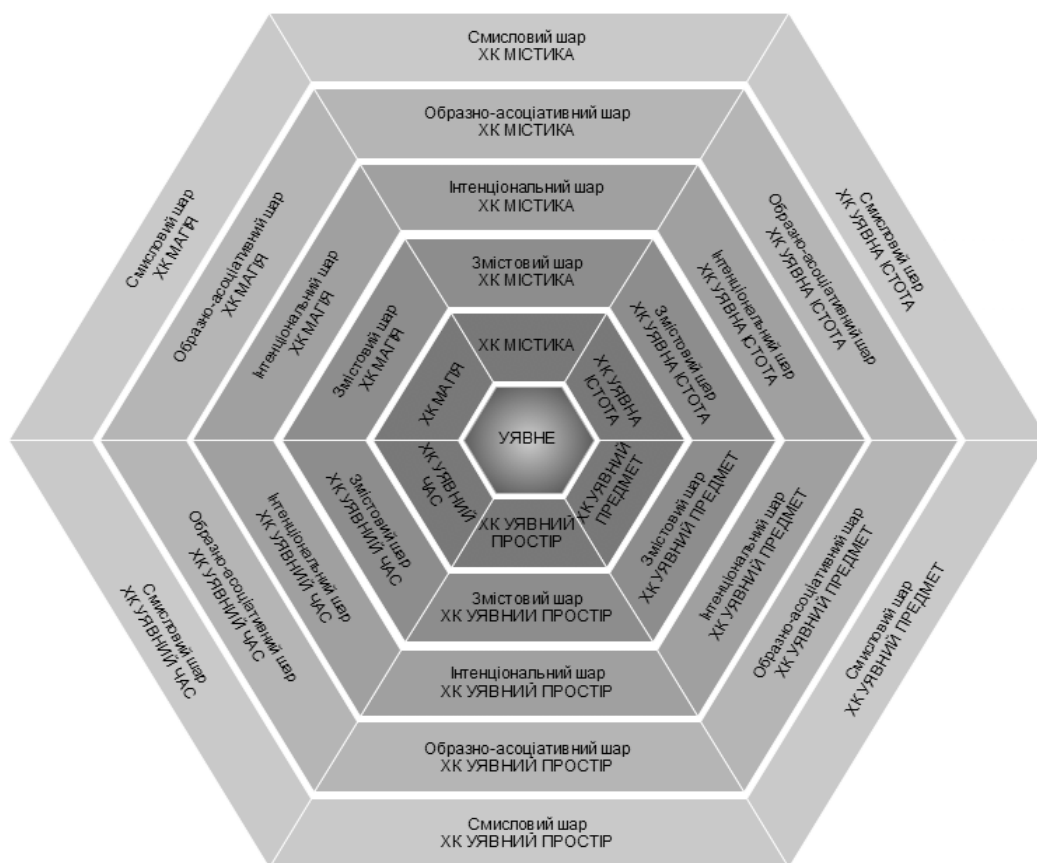

Рис. 4. Структура концептуального простору *уявне* у творах Дж.Р.Р. Толкіна

Змістова площина концептуального простору *уявне*, змодельована у вигляді фрейму (рис. 5), який структурує системну взаємодію змістових шарів художніх концептів *уявного*, містить базові, загальнолюдські знання про *уявне* та його конституенти – магію, містику, уявні істоти, предмети, час і простір, актуалізовані у циклі про Середзем'я Дж.Р.Р. Толкіна. Наприклад, магія – це особливі знання та здібності, прийоми й обряди, які впливають на навколишнє середовище та істот надприродним чином для досягнення мети, яку переслідує практик магії.

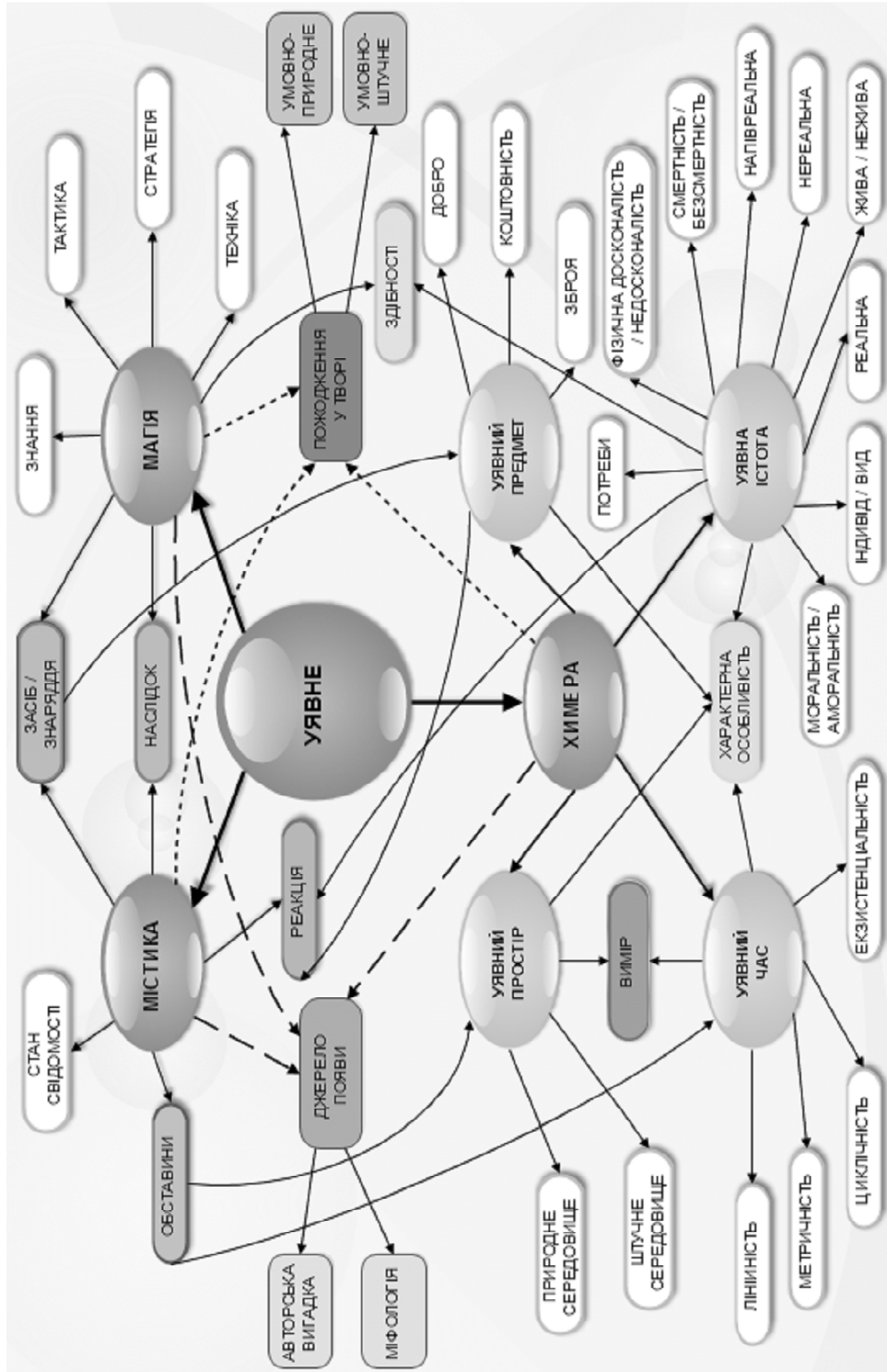

Рис. 5. Фрейм змістової площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна

Інтенціональна площина концептуального простору уявне є результатом інтегрування інтенціональних шарів художніх концептів *уявного*, утворених сукупністю інтенційних атрибутів, які розкривають авторські прагматичні інтенції та інтенціональний потенціал власне творів фентезі. Дана площина, представлена у вигляді пелюсткової ієрархічної структури (рис. 6), розкриває намір Дж.Р.Р. Толкіна *фокусувати й акцентувати увагу читача на вагомих деталях, не недооцінювати реальність чудес і можливість неможливого*.

Рис. 6. Пелюсткова ієрархія інтенціональної площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна

Образно-асоціативна площина концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна, структурована у вигляді набору концептуальних метафор (рис. 7), представляє індивідуально-авторські асоціації й інтерпретації *уявного* та його конститuentів – магії, містики, уявних істот, предметів, часу і простору. Реконструйовані асоціати, ідентифіковані іменами концептів-корелятивів у складі концептуальних метафор, є пов'язаними між собою семантичними й асоціативними зв'язками, формуючи комплексну структуру образно-асоціативної площини концептуального простору уявне (див. рис. 7).

У результаті групування всіх асоціацій та їх ієрархічного розташування на основі кількісних параметрів реалізації було виявлено найчастотніші асоціації, а саме: *небезпека і Добро / Зло*, що в лаконічній формі розкривають квінтесенцію авторських асоціацій з *уявним*: *небезпечне протистояння між Добром і Злом*, що, власне, і є головною темою творів Дж.Р.Р. Толкіна. Іншими найчастішими авторськими асоціаціями з *уявним* є: *доля, зцілення, влада, жива істота, дар*, котрі віддзеркалюють віру героїв і самого автора у вищі сили та Долю та можуть стати дарунком, здійснити неможливе, зцілити або ж зрадити, проклясти і знищити. *Перетворення та цінність* реалізують ще одну групу асоціацій, закладених у циклі про Середзем'я, а саме *зміну цінностей*. Крім того, виявлено певне протиріччя в асоціаціях (*надія та безнадійність, безпека та небезпека*), що досить вдало характеризує місію головних героїв.

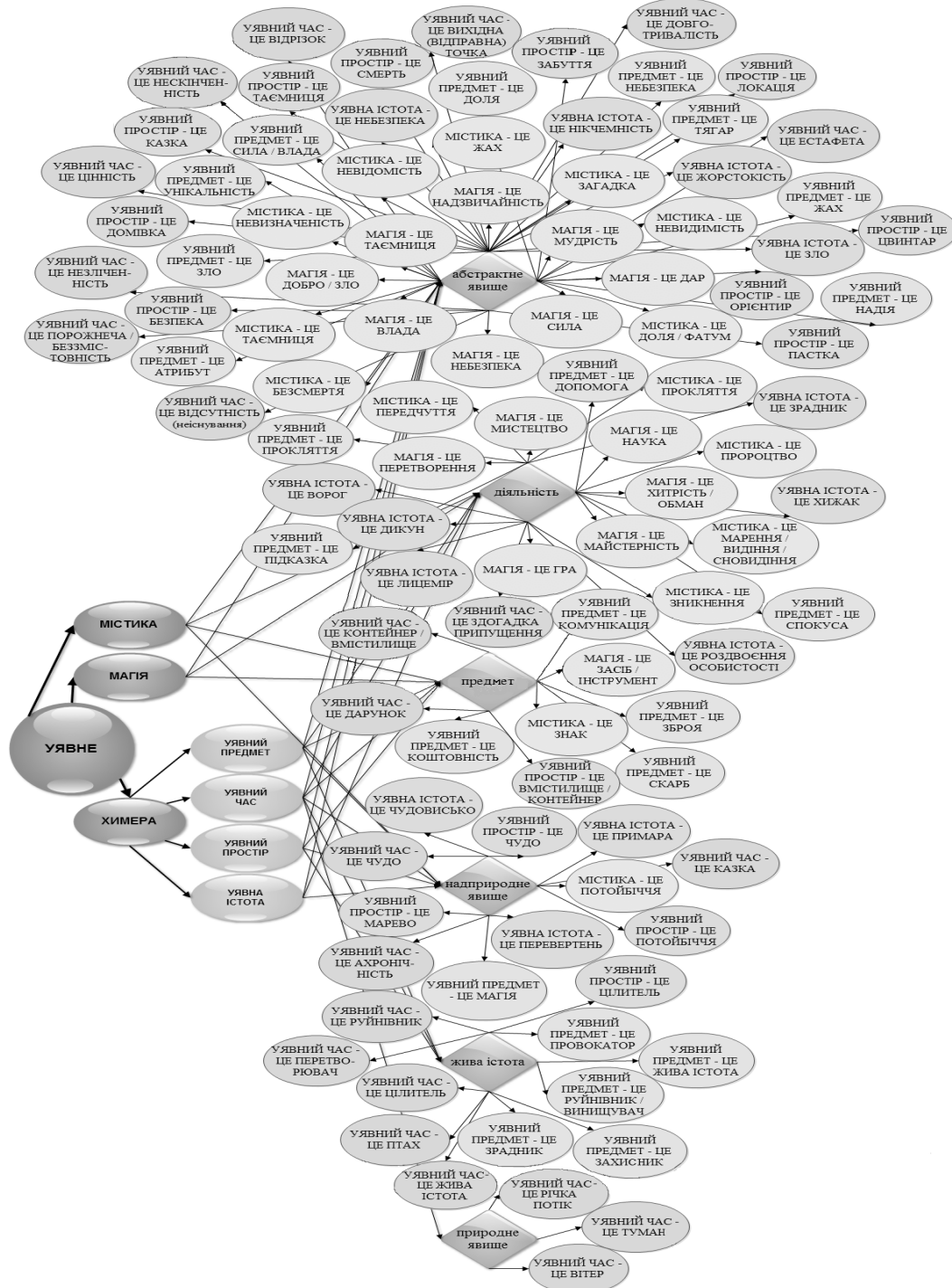

Рис. 7. Образно-асоціативна площина концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна

Смислова площина концептуального простору уявне – це сукупність смислових атрибутів художніх концептів *уявного*, змодельована у вигляді польової структури (рис. 8).

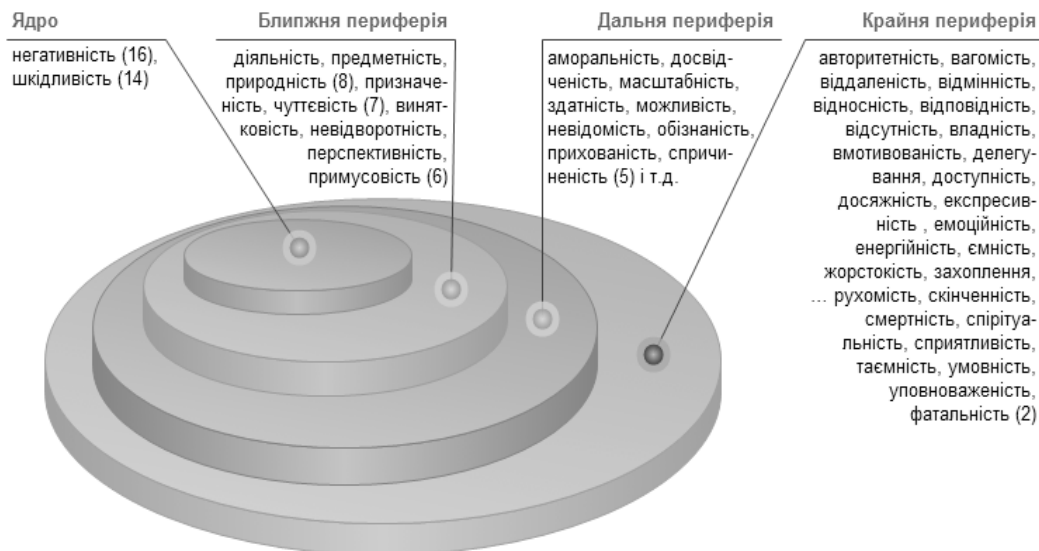

Рис. 8. Польова структура смислової площини концептуального простору уявне у творах Дж.Р.Р. Толкіна (цифра в дужках вказує на частотність смислових атрибутів)

Домінуючі смислові атрибути, а саме *негативність, шкідливість, діяльність, предметність, природність, призначення, чуттєвість, невідворотність, винятковість, перспективність і примусовість*, формують ядро поля смислової площини. Ці атрибути розкривають глибинний смисл *уявного* у циклі про Середзем'я, де Дж.Р.Р. Толкін характеризує *уявне* як певну предметність або діяльність, які мають особливе призначення. Людині цілком природно поринати в уявні світи, де вона здатна бути кимось бажаним або робити те, чого в реальному світі через ряд вагомих причин не може. Фантазує людина зазвичай небезпричинно та з конкретними намірами, як, приміром, втеча від нестерпної приреченості реальності, однак, надмірне захоплення *уявним*, надто тривале та часте занурення у світ фантазії може призвести до негативних наслідків, а саме до втрати відчуття й орієнтації в реальній дійсності. Саме ці смислові атрибути розкривають фаталізм світобачення Дж.Р.Р. Толкіна.

Таким чином, комплексний аналіз лінгвальних, прагматичних і когнітивних особливостей реалізації *уявного* у творах Дж.Р.Р. Толкіна уможливив моделювання лінгвокогнітивної конфігурації англомовного класичного фентезі як системної взаємодії художніх концептів *уявного* у концептуальному просторі уявне, у якому втілено своєрідне розуміння та зображення Дж.Р.Р. Толкіном *уявного*, а його домінуючий смисл представляє суб'єктивний погляд письменника на *уявне* та полягає у його намаганні максимально наблизити *уявне* до реального, представити його цілком імовірним, можливим, показати органічність і правдоподібність *уявного* та змусити читача сприймати його всерйоз як найвищу та найчистішу форму людської креативності.

Застосований у дослідженні комплексний поліпарадигмальний підхід до розкриття концептуального змісту творів Дж.Р.Р. Толкіна, зумовлений специфікою художнього стилю та жанрової належності матеріалу дослідження, припускає можливість його застосування для аналізу творів інших родів і жанрів, що становить перспективу наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белєхова Л.І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л.І. Белєхова. – К., 2002. – 476 с.
2. Воробйова О.П. Когнітивна поетика : здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету. – 2004. – № 635. – С. 18–22.
3. Воробьєва О.П. Вирджинія Вульф в аспекте мовної особистості : когнітивний етюд / О.П. Воробьєва // Языки и транснациональные проблемы : I Междунар. науч. конф., 22–24 апреля 2004 г. : [материалы]. – М. ; Тамбов, 2004. – Т. 2. – С. 50–55.
4. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / О.М. Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
5. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О.С. Колесник. – К., 2003. – 300 с.
6. Ніконова В.Г. Картина світу в трагедіях Шекспіра : проблема реконструкції та моделювання / В.Г. Ніконова // Наукові записки Кіровоградського державного пед. ун-ту ім. В. Винниченка. Серія "Філологічні науки" (Мовознавство). Вип. 89 (1). – Кіровоград, 2010. – С. 255–260.
7. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра : поетико-когнітивний аналіз : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / В.Г. Ніконова. – К., 2008. – 558 с.
8. Павкін Д.М. Образ Чарівної Країни в романах Дж.Р.Р. Толкієна : лінгвокогнітивний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Д.М. Павкін. – К., 2002. – 20 с.
9. Freeman M. Metaphor and Metonymy as Conceptual Mappings / M. Freeman : 6th International Cognitive Linguistics Conference, 10–16 July, 1999 : abstracts. – Stockholm, 1999. – P. 58–59.
10. Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor : Toward a Cognitive Theory of Literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads : a Cognitive Perspective / ed. by A. Barcelona. – Berlin, N.Y. : Moulton de Gruyter, 2000. – P. 253–281.
11. Freeman M. The Body in the World : A Cognitive Approach to the Shape of a Poetic Text / M. Freeman // Cognitive Stylistics : Language and Cognition in Text Analysis ; [ed. by E. Semino, J. V. Culpeper]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing House, 2002. – P. 23–48.
12. Freud S. Das Unheimliche / S. Freud // Gesammelte Werke. Bd. XII. – L., 1955. – S. 229–268.
13. Turner M. Reading Minds : The Study of English in the Age of Cognitive Science / M. Turner. – Princeton, New Jersey : Princeton Un-ty Press, 1991. – 298 p.
14. Turner M. The Literary Mind : The Origins of Thought and Language / M. Turner. – Oxford : Oxford Un-ty Press, 1996. – 181 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – Boston – N. Y. : Houghton Mifflin Co., 2001. – 424 p.
16. Tolkien J.R.R. The Hobbit / J.R.R. Tolkien. – L. : Harper Collins Publishers, 2006. – 390 p.
17. Tolkien J.R.R. The Return of the King / J.R.R. Tolkien. – Boston – N. Y. : Houghton Mifflin Co., 2001. – 440 p.
18. Tolkien J.R.R. The Two Towers / J.R.R. Tolkien. – Boston – N. Y. : Houghton Mifflin Co., 2001. – 352 p.

Дата надходження до редакції 19.05.2016